

บทที่ 1

บทนำ

ปัญหาและความเป็นมาของปัญหา

1. วรรณคดีศึกษาในฐานะส่วนหนึ่งของวิทยาการทางมนุษยศาสตร์

ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิทยาการทางมนุษยศาสตร์ ซึ่งเป็นวิทยาการที่มุ่ง “แสวงหาความหมายและคุณค่าของประสบการณ์มนุษย์” (เจตนา นาควัชระ, 2538:225) จึงกล่าวได้ว่า เป้าหมายหลักของวรรณคดีศึกษาย่อมอยู่ที่การค้นหาคความหมายและคุณค่าของประสบการณ์ในงาน ประพันธ์ เมื่อถือว่างานสร้างสรรค์เป็น “ตัวแทนของมนุษย์” และเป็นแหล่งรวมของประสบการณ์ (เจตนา นาควัชระ, 2532 : 13) การศึกษาวรรณคดีจึงไม่ใช่การพิจารณาประสบการณ์ทางสุนทรียะแต่เพียงโดด ๆ โดยปราศจากการเชื่อมโยงกับความคิดที่มีคุณค่าต่อชีวิตและสังคม โดยเฉพาะใน กิจกรรมการประเมินคุณค่า ดังที่เจตนา นาควัชระ (2532 : 25) กล่าวว่า “เรื่องของคุณค่านั้นจะ พิจารณาแต่ในแง่ของสุนทรียศาสตร์เท่านั้นไม่ได้ ในที่สุดแล้ววิทยาการที่เป็นตัวกำกับการศึกษา เรื่องคุณค่าที่สำคัญที่สุดก็คือจริยศาสตร์นั่นเอง” นั่นหมายความว่าสุนทรียภาพที่บำรุงจิตใจผู้รับนั้น เป็นความงามที่ต้องเชื่อมโยงกับความดี มีหลักการทางจริยธรรมเป็นตัวกำกับ หรืออาจกล่าวอีก อย่างหนึ่งว่าสุนทรียภาพที่นักวรรณคดีถือว่ามีคุณค่า คือสุนทรียภาพที่ประสานกับความคิดในทาง สร้างสรรค์หรือมีประโยชน์ต่อชีวิตและสังคมมนุษย์ ด้วยเหตุนี้การประเมินคุณค่าวรรณกรรมใน วรรณคดีศึกษา จึงขึ้นอยู่กับ การพิจารณาการสื่อสารที่กระตุ้นและโน้มน้าวให้ผู้รับคำนึงถึง ความหมายและคุณค่าของความเป็นมนุษย์และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ โดยอาจวางเกณฑ์กว้าง ๆ ว่า งานศิลปะย่อมมีคุณค่าทั้งทางสุนทรียะและทางจริยธรรมควบคู่กัน¹

การดำรงอยู่อย่างมีผลกระทบต่อสังคมเป็นที่มาของความเห็นว่า “ความยิ่งใหญ่ ของวรรณคดีนั้น จะตัดสินกันด้วยหลักทางวรรณคดีเท่านั้นมิได้ แม้ว่าเราจะต้องไม่ลืมว่าการทำงาน เขียนขึ้นใดจะเป็นวรรณคดีหรือไม่นั้น จะตัดสินได้วัดได้ก็ด้วยหลักทางวรรณคดีเท่านั้น” (T.S. Eliot อ้างถึงในเจตนา นาควัชระ, 2549 : 119) การวินิจฉัยดังกล่าวนี้มองอย่างผิวเผินดูเหมือนว่า เป็น การให้ความสนใจต่อคุณค่าอื่นมากกว่าคุณค่าทางสุนทรียะอันเป็นคุณค่าหลักของวรรณคดีซึ่งเป็น งานศิลปะ แต่ความจริงแล้วกล่าวได้ว่าเป็นความสนใจที่ยังอยู่ในกรอบของการให้ความสำคัญต่อ สถานะของงานศิลปะ เพราะคุณค่าอื่นกับคุณค่าทางสุนทรียะมีความเกี่ยวข้องกันในระดับลึก

¹ ดู บุณริกษ์ บุญญะเขตมาลา, 2533 : 357

ด้วยเหตุว่าการเรียนรู้ชีวิตมนุษย์ด้วยแรงกระตุ้นของประสบการณ์ทางอารมณ์จนเกิดความเข้าใจและความเห็นใจเพื่อนมนุษย์ ก็คือประสบการณ์ทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับสุนทรียอารมณ์นั่นเอง คุณค่าทางปัญญากับคุณค่าทางสุนทรียะจึงเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า วรรณคดีที่มีคุณค่าทางปัญญาและคุณค่าทางจริยธรรมคือวรรณคดีที่มีสุนทรียภาพในระดับลึก ดังนั้นการศึกษาวรรณคดีโดยให้ความสนใจต่อคุณค่าอื่นนอกเหนือจากคุณค่าทางสุนทรียะ จึงเป็นการศึกษาตัวงานในฐานะที่เป็นงานศิลปะที่ไม่ได้ละเลยสุนทรียภาพ หากแต่เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับสุนทรียภาพในระดับลึก บนพื้นฐานของหลักการศึกษารื่องคุณค่าในทางมนุษยศาสตร์อันมีจริยศาสตร์เป็นตัวกำกับ

2. คุณค่าทางสังคมของวรรณคดี

เป็นที่คาดหวังกันว่างานวิจัยจะช่วยสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่สังคม โดยเฉพาะในยุคที่ไทยต้องพัฒนาตามแบบตะวันตก และเห็นกันว่าระเบียบวิธีวิจัยที่ยอมรับกันก็ต้องมุ่งความเป็นปรนัยและความเที่ยงตรงอย่างวิทยาศาสตร์ รวมทั้งความคาดหวังต่อประโยชน์ใช้สอยของผลการวิจัยที่เป็นรูปธรรม สิ่งเหล่านี้ทำให้นักวรรณคดีศึกษามักต้องเผชิญกับคำถามอยู่เสมอว่าอะไรคือประโยชน์ของงานวิจัยของเขา หรือยิ่งกว่านั้นอาจต้องเผชิญคำถามจากนักวิชาการในศาสตร์อื่นว่า การนำเอาบทประพันธ์มาวิเคราะห์วิจารณ์เช่นนี้เรียกว่างานวิจัยด้วยหรือ คำถามเหล่านี้ทำให้นักวรรณคดีส่วนหนึ่งพยายามจัดระบบระเบียบการศึกษา ให้มีความใกล้เคียงกับวิธีการของวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยมุ่งให้เกิดผลอย่างเที่ยงตรงเชิงปรนัย และคาดหวังว่าวิทยาการด้านนี้มีประโยชน์ของการศึกษาที่เป็นรูปธรรม จึงเลือกประเด็นการศึกษาที่เห็นว่าแสดงผลได้ชัดเจน อาทิ การศึกษาวรรณคดีเชิงสังคม โดยเฉพาะงานวิจัยในระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งพบได้บ่อยครั้งว่านักวิจัยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาเพื่อค้นหาภาพสะท้อนของสังคมหรือปัญหาสังคม โดยมีสมมุติฐาน (ที่อาจไม่ได้ระบุไว้) ว่า คุณค่าของวรรณคดีหรือที่นิยมเรียกกันในปัจจุบันว่าวรรณกรรม คือการสะท้อนสภาพหรือปัญหาสังคม ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกของสังคมได้รับทราบและหาทางแก้ไข วิธีคิดเช่นนี้สอดคล้องกับความคาดหวังว่าวรรณคดีมีภารกิจเปลี่ยนแปลงสังคมหรือแก้ไขปัญหาสังคม

ความคาดหวังดังกล่าวนี้อาจไม่ใช่สิ่งที่ผิดพลาด และตรรกะเช่นนี้ก็ใช้ว่าจะไร้เหตุผล แต่ก็จำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจต่อธรรมชาติและภารกิจของวรรณคดีในฐานะที่เป็นศิลปะกรรม มิเช่นนั้นก็อาจกลายเป็นการศึกษาที่หลงทางไปได้โดยง่าย อย่างที่เคยมีความยึดมั่นในคุณค่าของวรรณคดีในทางเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหาสังคม จนในที่สุดเมื่อปรากฏว่าสังคมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น และปัญหาสังคมที่เคยสะท้อนออกมาในวรรณคดีก็ยังคงมีอยู่ โดยไม่ได้รับการแก้ไขให้เบาบางไปแต่อย่างใด ก็เริ่มจะมีผู้แสดงความคิดเห็นในเชิงปฏิเสธคุณค่าของวรรณคดีหรือวรรณกรรมในแง่อิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหาสังคม เช่น

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช (2545 : 409) ให้สัมภาษณ์ไว้ตอนหนึ่งโดยตรงไปตรงมาว่า “ผมไม่เชื่อว่า วรรณกรรมจะเปลี่ยนแปลงสังคมได้” (ตีพิมพ์ครั้งแรกใน บุคคลวันนี้ สิงหาคม 2540) หรือที่นพพร ประชากุล (2547 : 560) แสดงความเห็นไว้ในบทความชื่อ “ทำไมวรรณกรรมสะท้อนสังคมจึง แก้ปัญหาสังคมไม่ได้” (ตีพิมพ์ครั้งแรกใน สารคดี สิงหาคม 2541) ดังความตอนหนึ่ง

ก็ในเมื่อมีผู้เขียน พิมพ์ อ่าน ตัดสินและศึกษาวิจารณ์วรรณกรรมสังคมนั้น กันอย่างเป็นล่ำเป็นสันถึงเพียงนี้ เหตุไฉนปัญหาครอบครัว การเอารัดเอาเปรียบ ปัญหาโสเภณี ปัญหาศาสนา วัตถุนิยม ยาเสพติด ชนบทถูกทอดทิ้ง สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ฯลฯ ที่ส่องสะท้อนอยู่ในหน้าหนังสือเหล่านี้มานานถึง 20 ปี จึงยังมีให้เห็นอยู่เกลื่อนกลาดในสังคมไทย เสมือนเป็นพยานยืนยันว่า ธารน้ำหมึกที่หลั่งไหลออกมาจากจิตสำนึกผู้จิตสำนึกอย่างไม่ขาดสายนั้น ไม่อาจช่วยอะไรให้ดีขึ้นเลย

ความคิดเห็นเหล่านี้ถือว่ามีประโยชน์ ในแง่ที่กระตุ้นให้ทบทวนและตรวจสอบ ความคิดคาดหวังอย่างตายตัวต่อบทบาทหน้าที่ของวรรณคดีเสียใหม่ และเรียกร้องให้ผู้สร้างงาน กระทำสิ่งอื่นนอกเหนือจากสิ่งที่เรียกว่า “สะท้อนปัญหา” ในระดับข้อเท็จจริงหรือยิ่งกว่านั้นยังผลิต ข้อความคิดที่เป็นต้นตอของปัญหา แต่อย่างไรก็ตามก็อาจต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ประเด็น หนึ่งที่เราไม่ควรลืมก็คือ การวินิจฉัยคุณค่าของวรรณคดีในประเด็นคุณค่าทางสังคม แม้อาจ เชื่อมโยงอยู่กับผลในทางปฏิบัติ แต่ผลในเชิงปฏิบัติก็ไม่ใช่เกณฑ์วัดคุณค่าเพียงอย่างเดียว การที่ สังคมยังมีปัญหาอยู่และการที่สังคมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ยังไม่ใช่ข้อพิสูจน์ที่จะสรุป ได้ว่า งานประพันธ์จะปราศจากพลังในทางที่จะกระตุ้นความสำนึกทางสังคมแก่ผู้รับ แต่การ แก้ปัญหาสังคมนั้นเป็น “อีกมิติหนึ่งต่างหาก” (ดวงมน จิตรจางค์, 2547ข : 568) ที่จะต้องมา ปฏิบัติการในโลกจริง ซึ่งก็คงอาศัยปัจจัยอีกหลายประการ ลำพังแค่การกระตุ้นจิตสำนึกของงาน ประพันธ์ในภาวะที่วัฒนธรรมการอ่านอ่อนแอ มีผู้เสพอยู่จำนวนไม่มากเช่นนี้ การจะหวังให้ผู้อ่าน เกิดความสำนึกทางสังคมที่เข้มข้นในวงกว้าง จนถึงขั้นเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหาสังคมในระดับ มหัพภาคแบบทันตาเห็น ก็คงจะยังเป็นความหวังที่ยังไม่เกิดขึ้นจริงอยู่ต่อไป

ที่กล่าวมานี้ก็ย่อมจะหมายความว่า ความเข้มข้นของวัฒนธรรมการอ่านและการ วิจารณ์อย่างมีวิจารณ์ญาณทั้งในแง่คุณภาพและปริมาณ เป็นสิ่งที่ควรเรียกร้องและส่งเสริม แต่สิ่ง ที่ควรตระหนักคือ อาจต้องเริ่มต้นที่ความชัดเจนในวิทยาการของนักวรรณคดีเองในฐานะที่เป็นตัว ขับเคลื่อน ซึ่งอาจต้องตั้งเป้าหมายให้ชัดเจนเสียใหม่ แม้เราจะคาดหวังว่าวรรณคดีสามารถมี อิทธิพลในทางเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหาสังคม แต่ก็ต้องตระหนักว่างานศิลปะไม่ได้มีหน้าที่ เข้าไปเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหาสังคมโดยตรง คุณค่าของงานสร้างสรรค์อาจจะไม่ได้ขึ้นกับ การแก้ไขปัญหาล้วนๆ แต่เป็นการกระตุ้นการพินิจพิจารณา สร้างความตระหนักต่อปัญหา

สร้างวิจารณ์ปัญหา และความแข็งแกร่งทางจริยธรรม ซึ่งยากต่อการวัดผลเชิงปฏิบัติ หน้าที่ของนักวิจัยทางวรรณคดีศึกษาจึงอยู่ที่การวิเคราะห์สังเคราะห์สิ่งเหล่านี้ออกมาในรูปของการวินิจฉัยคุณค่าของวรรณกรรมบนรากฐานของตัวบทแล้วเผยแพร่ออกสู่สาธารณชน โดยอาจจะหวังเพียงแต่การสร้างวิจารณ์ญาณในการอ่าน ซึ่งจะนำไปสู่พลังทางปัญญาและความแข็งแกร่งทางจริยธรรมของบุคคลเสียก่อน

3. สำนักทางสังคมในนวนิยายไทยช่วงปีพ.ศ. 2520 - 2547

ช่วงเวลาที่ผู้วิจัยมีความสนใจคือ 2520-2547 มีเหตุผลว่าพ.ศ. 2520 เป็นจุดเริ่มแห่งความเปลี่ยนแปลงที่เห็นชัด และสืบต่อมารวม 3 ทศวรรษ เนื่องจากผู้วิจัยเป็นผู้วิจัยร่วมในโครงการโลกทัศน์และพลังทางสุนทรียะในวรรณกรรมไทย (2520-2547) จึงจำกัดขอบเขตถึงปี 2547

เป็นที่ยอมรับกันว่าความเติบโตที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งของวรรณกรรมไทยในช่วงทศวรรษ 2520 หรือช่วงหลัง 6 ตุลาคม 2519 เป็นพัฒนาการหลังยุคเฟื่องฟูของ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” ซึ่งมีบทบาทปลูกเร้าการต่อสู้ทางการเมืองโดยใช้สำนักทางสังคมเป็นพื้นฐาน วรรณกรรมในระยะ 2520-2530 ไม่ได้ละเลยสำนักทางสังคม แต่เพิ่มการพิจารณาลักษณะเฉพาะของบุคคล และมุ่งค้นหาลักษณะร่วมของบุคคลในสังคมมากกว่าแบ่งฝ่าย ดังที่เจตนา นาควัชระ (2547 : 359) เห็นว่าทศวรรษ 2520 เป็นช่วงที่ “วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคม”² แปรมาเป็นวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงปรัชญา คือไม่ได้มุ่งเฉพาะการต่อสู้ทางชนชั้น ซึ่งเน้นมูลเหตุปัญหาที่การกดขี่ขูดรีดของอภิสิทธิ์ชนเหมือนยุคก่อน มีข้อบ่งชี้ว่า นักประพันธ์มองปัญหาสังคมในแง่ที่หลากหลายขึ้น และมองมูลเหตุของปัญหาในระดับลึก โดยพินิจวิเคราะห์ตัวมนุษย์ ทั้งธรรมชาติของความ เป็นมนุษย์และพฤติกรรมที่บกพร่อง ที่อาจจะเชื่อมโยงกับการครอบงำของวัฒนธรรมบางประการ อาทิ ความคิด ความเชื่อ และค่านิยม จนเกิดความมึนงงทางปัญญาที่บดบังความซับซ้อนของปัญหา และมองไม่เห็นกระทั่งแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์

แม้ปัญหาความอยู่ดีธรรมในสังคมจะเป็นจุดที่นักประพันธ์ยังให้ความสนใจ แต่เห็นได้ว่าไม่จำเป็นต้องมีมูลเหตุมาจากความยากจนข้นแค้น หรือการกระทำต่อกันที่มุ่งเอารัดเอาเปรียบเสมอไป แต่อาจจะเกิดจากข้อบกพร่องของวิถีคิดของสังคม ตัวอย่างเช่นในนวนิยายสำคัญของยุคเรื่อง คำพิพากษา (2524) การที่ชาวบ้านกระทำต่อฟักด้วยการตัดสินอย่างอยู่ดีธรรมว่าเขาเลวและกดดันให้เขาต้องอยู่ในสังคมอย่างโดดเดี่ยวจนต้องพบความพินาศในที่สุดนั้น ไม่ได้เกิดจาก

² ชื่อของวรรณกรรมประเภทนี้เป็นศัพท์ที่สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยใช้ ซึ่งปรากฏในหนังสือรวมวรรณกรรมแปลเป็นภาษาอังกฤษที่ชื่อ Thai P.E.N. Anthology : Short Stories and Poems of Social Conciousness (1984) อนึ่งคำว่าวรรณคดีและวรรณกรรมในวิทยานิพนธ์นี้ ถือเป็นคำพ้องความหมาย โดยไม่แยกที่ระดับคุณค่าหรือความเก่าใหม่

จิตสำนึกทางชนชั้น ที่มุ่งเอาเปรียบหรือหาผลประโยชน์ใส่ตัว แต่เป็นเพราะอคติที่สืบเนื่องจากการวัดคุณค่าของคนด้วยสถานะทางสังคม

การมุ่งวิเคราะห์มูลเหตุของปัญหาที่ระบบความคิดอย่างเชื่อมโยงกับข้อบกพร่องของสังคมดังกล่าวนี้ ทำให้วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมมีความโดดเด่นในแง่การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม และพัฒนาไปสู่ลักษณะเฉพาะอีกประการหนึ่งคือ การวิเคราะห์ปัญหาสังคมด้วยวิธีการที่เป็นปรัชญา ในแง่หนึ่งวัฒนธรรมของสังคมก็คือสิ่งที่สมาชิกของสังคมสร้างขึ้น ปัญหาสังคมอันเกิดจากข้อบกพร่องในธรรมชาติของมนุษย์ ที่เชื่อมโยงกับข้อบกพร่องทางวัฒนธรรม ก็ย่อมจะเป็นปัญหาที่สมาชิกของสังคมนั้นเองสร้างขึ้น การพินิจวิเคราะห์ปัญหาในแง่นี้จึงไม่แยกขาดจากการมองปัญหาในทางปรัชญา เพราะในที่สุดแล้ว ก็นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ระบบโลกทัศน์อันสั่งสมขึ้นในชีวิตและประสบการณ์ของมนุษย์ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของทั้งวัฒนธรรมและการสร้างระบบปรัชญาของมนุษย์และสังคม (อมร โสภณวิเศษฐวงศ์, 2514 : 7) ในฐานะที่ทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำต่างเป็นสมาชิกของสังคมและอาจจะมีระบบคุณค่าอย่างเดียวกัน ปัญหาจึงไม่น่าจะมาจากเฉพาะผู้กระทำแต่ฝ่ายเดียวแต่อาจมาจากผู้ถูกกระทำเองด้วย กล่าวได้ว่าผู้ถูกกระทำก็เป็นส่วนหนึ่งของมูลเหตุแห่งปัญหา ดังเช่นในนวนิยายเรื่อง คำพิพากษา ที่กล่าวถึงไปแล้วนั้น ผู้แต่งก็ได้แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมที่วัดคุณค่าของคนด้วยสถานะ ไม่ได้ปรากฏอยู่แต่เฉพาะในความคิดของชาวบ้านซึ่งเป็นผู้กระทำเท่านั้น หากแต่มีอยู่ในความคิดของสมาชิกของสังคมเกือบทุกคนไม่ว่าผู้ถูกกระทำอย่างฟัก เขาจึงมีโอกาสตัดสินผู้อื่นอย่างผิดพลาดได้เช่นเดียวกับคนอื่น

การมองปัญหาในลักษณะนี้พ้องกับที่นิคม รายยวา ได้เสนอไว้ในนวนิยายเรื่อง ตะกวดกับคบบุ (2526) ด้วยภาพวาดที่เป็นรูปคนซึ่งต่างก็มีตะกวดอยู่ในท้อง บ้างก็กำลังใช้มือข้างหนึ่งปิดท้องของตนเองไว้ แล้วใช้มืออีกข้างชี้ไปที่ตะกวดบนพื้นดิน หรือบ้างก็กำลังวิ่งไล่ตีตะกวดที่กำลังวิ่งหนี ภาพเหล่านี้กระตุ้นให้คิดว่า หากตะกวดคือสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย อันเป็นมูลเหตุที่ทำให้คนในสังคมต้องฆ่ากันทำร้ายกันแล้ว มันก็มีอยู่ในสมาชิกของสังคมนั้นเอง ความชั่วร้ายอันเป็นมูลเหตุของปัญหานั้นอยู่ที่ตัวคนซึ่งรวมทั้งตัวเรา แต่ที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือ คนเรามักมองเห็นและมุ่งกำจัดความชั่วร้ายของผู้อื่น แต่มักไม่มองหรือมองไม่เห็นความชั่วร้ายของตนเอง

วิธีการเชิงปรัชญาที่ผู้แต่งใช้วิเคราะห์และนำเสนอปัญหานับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วรรณกรรมเหล่านี้สามารถปลุกความสำนึกทางสังคมแก่ผู้รับได้ในระดับลึก เพราะการกระตุ้นให้คิดในเชิงปรัชญาในแง่หนึ่งก็คือ การเร่งเร้าให้ตรวจสอบตนเอง และสร้างความตระหนักต่อมูลเหตุของปัญหาที่อาจจะซ่อนอยู่ในตัวคน หรือมีอยู่ในสมาชิกของสังคมทุกคน ทั้งตัวเราและผู้อื่น ทั้งฝ่ายผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ ทั้งประชาชนและศัตรูของประชาชน ดังที่เจตนา นาควัชระ (2547ข : 346) กล่าวถึงลักษณะดังกล่าวนี้ที่ปรากฏใน ตะกวดกับคบบุ ไว้ตอนหนึ่งว่า

... เมื่อคนกับตะกวดได้สัมผัสกัน และคนเกิดความรู้สึกว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับตะกวด ประชาชนกับศัตรูของประชาชนก็เผ่าพันธุ์เดียวกันอีกนั่นแหละ วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคม เป็นวรรณกรรมเรื่องเดียวกับวรรณกรรมแห่งความสำนึกปรัชญา เราจะจับตัวผู้ร้ายที่โหมมาลงทัณฑ์ในเมื่อเขากับเราก็กำพิตเดียวกัน...

ในอีกด้านหนึ่งนี้วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงปรัชญาบางเรื่อง อาจไม่ได้เน้นที่ปัญหาสังคมอย่างเจาะจงเป็นประเด็นหลัก เช่นนวนิยายอีกเรื่องหนึ่งของนิคม รายยาวา คือ ตลิ่งสูง ชุงหนัก (2527) จะกล่าวว่าปัญหาสังคมในเรื่องนี้คือ การเอาไรต์เอาเปรียบของชนชั้นนายทุนที่กระทำต่อชนชั้นแรงงาน หรือว่าจะจะเป็นปัญหาการทำลายธรรมชาติด้วยความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ก็คงจะไม่ได้ สารสำคัญของเรื่องนี้อยู่ที่ความหมายและคุณค่าของชีวิต แต่ก็ไม่ได้หมายความว่านวนิยายเรื่องนี้จะปราศจากคุณค่าในทางสร้างสรรค์สังคม การกระตุ้นให้ผู้อ่านได้ใคร่ครวญและตระหนักถึงค่าแห่งชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่นนั้น ก็คือการสร้างฐานแห่งความสำนึกทางจริยธรรมที่แข็งแกร่งให้แก่สังคม คนเราจะบำเพ็ญตนในทางสร้างประโยชน์แก่สังคมได้อย่างไรหากแม้แต่คุณค่าของชีวิตตัวเองก็มองไม่เห็น ข้าจะกลายเป็นผู้สร้างผลาญชีวิตผู้อื่นเพื่อสนองความต้องการที่เกินจำเป็นของตนเพราะเข้าใจว่าจะได้รับสิ่งชีวิตคุณค่าที่พึงประสงค์ การวิเคราะห์ปัญหาด้วยวิธีการที่เป็นปรัชญา รวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม ไม่ได้เป็นแนวทางสำคัญของวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมเฉพาะช่วงทศวรรษ 2520 เท่านั้น หากแต่ยังเป็นลักษณะเฉพาะที่สืบทอดมาสู่วรรณกรรมประเภทนี้ในช่วงถัดมาอีกเกือบ 2 ทศวรรษ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ว่าหลังทศวรรษ 2520 ก็ยังมีวรรณกรรมเชิงปรัชญาที่โดดเด่นและเป็นที่สนใจของวงวรรณกรรมอีกหลายเรื่อง เช่น คนทรงเจ้า (2531) และ อมตะ (2543) ของวิมล ไทรนันทน์ ทางเสือ (2532) ของศิลา โคมฉาย รวมทั้งงานของชาติ กอบจิตติ ที่แต่งขึ้นในช่วงทศวรรษหลังอย่าง หมาน้ำลอยน้ำ (2530) และ เวลา (2536) เหล่านี้เป็นต้น

ในส่วนของการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม นักประพันธ์ไม่เพียงแต่ปลุกจิตสำนึกผู้อ่านด้วยการชี้ข้อบกพร่องของวัฒนธรรมอันเป็นมูลเหตุของปัญหาเท่านั้น แต่ในทางหนึ่งเขาได้ทำหน้าที่สกัดเอาวิถีคิดส่วนที่มีคุณค่าหรือรากฐานที่แข็งแกร่งของสังคมออกมา ตัวอย่างที่ชัดเจนในแง่นี้ก็ คือ การหวนกลับมาที่ปรัชญาพุทธศาสนาเพื่อทบทวนทางออกของชีวิตและสังคมในนวนิยายเรื่อง เวลา ของชาติ กอบจิตติ และ อมตะ ของวิมล ไทรนันทน์ นำสนใจที่นักประพันธ์ทั้งสองเคยวิพากษ์วิจารณ์จุดอ่อนในวิถีคิดของพุทธศาสนาแบบชาวบ้านมาก่อน

ในช่วงเวลาเกือบ 3 ทศวรรษนับแต่ปีพ.ศ. 2520 – 2547 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ตั้งสังคมไทยต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างผันผวนในหลายด้านอันเนื่องมาจากการไหลบ่าของกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยม ประเด็นเรื่องการปะทะของคุณค่าต่างระบบความคิดและการสูญเสีย

คุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ดูจะเป็นประเด็นหลัก ประเด็นหนึ่งที่นักประพันธ์พยายามกระตุ้นเตือนและสร้างความตระหนักแก่สังคม ดังปรากฏ ในนวนิยายหลายเรื่อง อาทิ ทะเลและกาลเวลา (2528) ของอัศศิริ ธรรมโชติ ปลายนาฟ้าเขียว (2532) และ สิงห์สาโท (2543) ของวัฒน์ วรรณยางกูร และ ในลึกลับ (2543) ของจำลอง ฝั่งชลจิตร เป็นต้น พอจะกล่าวได้ว่านักประพันธ์ของยุคโลกาภิวัตน์ยังทำหน้าที่ปลุกสำนึกเพื่อประโยชน์สุขของ สังคมหรือกล่าวได้ว่าไม่ละทิ้งสำนึกทางสังคม สิ่งที่แตกต่างจากยุคก่อนก็คือ การปลุกสำนึกทาง วัฒนธรรมในยุคนี้ต้องนำเสนอปัญหาที่ซับซ้อนขึ้น พร้อม ๆ กับที่ต้องเพิ่มแรงกระตุ้นให้เกิดการ ค้นหาคำความหมายเพื่อกอบกู้คุณค่าที่ดูเหมือนเสื่อมถอยไปมากแล้ว

ในช่วงเวลาร่วม 3 ทศวรรษดังกล่าวนี้ วรรณกรรมที่เสนอปัญหาชีวิตของคนระดับ ล่างและการประท้วงความอยุติธรรมมีลักษณะปรับเปลี่ยนไปจากงานเพื่อชีวิต เห็นได้ว่า จนตรอก (2523) ของชาติ กอบจิตติ หลังเที่ยงคืน (2528) ของจำลอง ฝั่งชลจิตร และงานส่วนใหญ่ของ ประชาคม ลุนาชัย เป็นต้นว่า ดอกไม้กลางเมือง (2545) และ กลางทะเลลึก (2546) ถึงแม้ยังไม่ ละทิ้งปัญหาการเอาเปรียบและการประทุษร้ายกันของคนด้วยกัน แต่เน้นการแสดงถึงปัญหา ของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม และเรียกร้องความชอบธรรมในการตอบสนองความต้องการ ของชีวิตตามปกติวิสัยของปุถุชน ในขณะที่อาจจะมีพฤติกรรมทั้งด้านมืดและส่วนที่งดงาม หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ เป็นวรรณกรรมแห่งความทุกข์ยากที่เรียกขานมโนธรรม โดยไม่ตัดขาด จากการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมและการค้นหาคำความหมายของชีวิต

ดังที่กล่าวมานี้เห็นได้ว่าการกระตุ้นความสำนึกทางสังคมในนวนิยายไทยใน ช่วงเวลาเกือบ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา มุ่งที่ความสำนึกในระดับลึก แม้ปัญหาความอยุติธรรมและ ปัญหาของคนระดับล่างจะเป็นสิ่งที่นักประพันธ์ยังให้ความสนใจ แต่ก็ไม่ได้เห็นว่าการต่อสู้ทาง ชนชั้นจะเป็นทางออกของปัญหาที่จำเป็นต้องกระทำให้ได้ นวนิยายกลุ่มนี้เห็นว่าความตระหนักต่อ ปัญหาโดยเพ่งพินิจต่อมูลเหตุที่เชื่อมโยงกันระหว่าง ธรรมชาติของมนุษย์ วัฒนธรรม และกลไกของ สังคมเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันก็ตั้งคำถามที่เสริมสร้างสำนึกต่อคุณค่าของชีวิตและ ความหมายที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ คุณค่าทางสังคมของวรรณกรรมเหล่านี้อาจไม่ใช้การเข้า ไปแก้ปัญหาในแบบทันตาเห็น แต่เป็นการสร้างความสำนึกทางจริยธรรมและการกระตุ้นปัญญา ความคิด อันเป็นฐานความแข็งแกร่งทางวัฒนธรรมในระดับลึก การศึกษา “สำนึกทางสังคมใน นวนิยายไทยช่วงปีพ.ศ. 2520-2547” ครั้งนี้จึงมุ่งวินิจฉัยคุณค่าทางสังคมของวรรณกรรม ที่ผูกพัน กับคุณค่าทางปัญญาในแง่ความเข้าใจชีวิตและคุณค่าทางสุนทรีย์หรือพลังทางศิลปะบนรากฐาน ของตัวบทในบริบทของเวลา โดยเน้นศึกษาวิเคราะห์ใน 2 ประเด็นหลักคือ สำนึกทางสังคม และ สำนึกทางปรัชญา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษานวนิยายไทยในช่วงปี พ.ศ. 2520 – 2547 ในประเด็นต่อไปนี้

1. เนื้อหาของวรรณกรรมซึ่งกระตุ้นความสำนึกทางสังคม รวมทั้งความหมายของชีวิตและความเป็นมนุษย์
2. พลังทางสุนทรียะซึ่งเอื้อต่อการสื่อสารเนื้อหา

ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้ทำให้เข้าใจถึงสำนึกทางสังคมในนวนิยายไทยช่วงปีพ.ศ. 2520 – 2547 ทั้งในด้านเนื้อหาทางความคิดและวิธีการทางศิลปะ รวมทั้งการตีความชีวิตและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในทัศนะของผู้แต่ง

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เลือกศึกษาเฉพาะนวนิยายซึ่งประพันธ์ในช่วงปีพ.ศ. 2520 – 2547 จำนวนทั้งหมด 19 เรื่องของนักประพันธ์ 9 คน ดังนี้

นวนิยายของ จำลอง ฝั่งชลจิตร

1. หลังเที่ยงคืน	พ.ศ. 2528
2. ในลิ้ง	พ.ศ. 2543

นวนิยายของ ชาติ กอบจิตติ

1. จนตรอก	พ.ศ. 2523
2. คำพิพากษา	พ.ศ. 2524
3. หมาเฝ้าลอยน้ำ	พ.ศ. 2530
4. เวลา	พ.ศ. 2536

นวนิยายของ นิคม รายยวา

1. ตะกวดกับคบบุ	พ.ศ. 2526
2. ตลิ่งสูง ชุงหนัก	พ.ศ. 2527

นวนิยายของ นิพนพานา

1. ฝี่เสื่อและดอกไม้	พ.ศ. 2521
2. ปีกความฝัน	พ.ศ. 2534

นวนิยายของ ประชาคม ลุณาชัย

1. ดอกไม้กลางเมือง	พ.ศ. 2545
2. กลางทะเลลึก	พ.ศ. 2546

นวนิยายของ วัฒน์ วรรณยางกูร

1. ปลายนาฟ้าเขียว	พ.ศ. 2532
2. ลิงห้าเสาโท	พ.ศ. 2543

นวนิยายของ วิมล ไทรนันทน์

1. งู	พ.ศ. 2527
2. คนทรงเจ้า	พ.ศ. 2531
3. อมตะ	พ.ศ. 2543

นวนิยายของ ตีลา โคมฉาย

ทางเสือ	พ.ศ. 2532
---------	-----------

นวนิยายของ อัสศิริ ธรรมโชติ

ทะเลและกาลเวลา	พ.ศ. 2528
----------------	-----------

วิธีการดำเนินการวิจัย

สำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับงานประพันธ์ของนักประพันธ์ที่ระบุไว้ในขอบเขตการวิจัย รวมทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์นวนิยายที่ระบุในขอบเขตการวิจัยตามประเด็นที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย เสนอผลการศึกษาวิเคราะห์ สรุป อภิปรายผล พร้อมข้อเสนอแนะ

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. คนชายขอบ หมายถึง กลุ่มคนผู้ด้อยโอกาสและมักอยู่ในสถานะชนชั้นล่างในสังคม
2. สำนักทางสังคม หมายถึง ความคิดได้ระลึกได้อย่างตระหนักถึงความสำคัญต่อความรับผิดชอบของบุคคลในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม
3. สำนักทางปรัชญา หมายถึง ความคิดได้ระลึกได้อย่างตระหนักถึงความหมายของชีวิตและความเป็นมนุษย์